

ΦΛΩΡΙΝΑ

Ο τόπος της βαλκανικής όσμωσης των πολιτισμών

ΚΕΙΜΕΝΟ : ΝΤΕΜΗ ΚΟΥΤΣΟΣΤΑΜΑΤΗ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΚΟΥΡΟΥΠΗΣ

Στο νομό των λιμνών: εικόνες και σκέψεις ταξιδιού

«Κάθε εμπόδιο σε καλό» όπως λέει η λαϊκή μας ρήση. Το κλείσιμο των δρόμων από τους αγρότες μπορεί να μάκρυνε τη διαδρομή μας για τη Φλώρινα, όμως μας οδήγησε σε μικρότερους δρόμους με επαρχιακή ομορφιά. Σε τέτοιες περιπτώσεις δεν υπάρχει τίποτα καλύτερο από το να απολαμβάνεις τα προνόμια του ανέμελου συνοδηγού. Κοιτώντας, λοιπόν, έξω από το παράθυρο και ακούγοντας μουσική λίγο με νόημαζε πότε θα φτάσουμε και αν θα φτάσουμε τελικά. Ίσα ίσα σιγουρεύομαι όλο και περισσότερο πως η καθυστέρηση είναι το μυστικό για ένα ωραίο ταξίδι, απομακρύνει το μέλλον και τις ανησυχίες του και παρατείνει την παρουσία μας στο παρόν.

Με τα καρέ να εναλλάσσονται από το παράθυρο, σκέφτομαι: όταν ξεθάβει κανείς έναν τόπο από τη μνήμη, έχουν ξεθυμάνει οι λεπτομέρειές του και πάντα απομένει μια και μόνη αίσθηση. Για παράδειγμα η **Θάσος** μου άφησε ένα έντονο συναίσθημα οικειότητας, σαν να επισκέπτομαι το φροντισμένο σπίτι κάποιας αγαπημένης θείας, ή να ξαναβρίσκω έναν παλιό καλό φίλο. Η **Ιθάκη** μου φέρνει στο νου εποχές και εικόνες, που έχω διαβάσει στα βιβλία του Καραγάτση. Όταν σκέφτομαι την **Έδεσσα** με πλημμυρίζει η ενέργεια του νερού της, ενώ όταν αναλογίζομαι την **Κλεισούρα** ταξιδεύω στην ιστορία της.

Ποια θα 'ναι άραγε η αίσθηση που θα μείνει, όταν ο χρόνος πάρει τη Φλώρινα; Αυτή την μικρή ακριτική πόλη της βαλκανικής όσμωσης των πολιτισμών, που έχει εμπνεύσει ζωγρά-

ΦΩΤ.: ΑΡΧΕΙΟ ΛΕΣΧΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

φους, γλύπτες και μεγάλους σκηνοθέτες, όπως τον **Θόδωρο Αγγελόπουλο**;

Οι Αλκυονίδες μέρες του Γενάρη κάνουν τους δρόμους ακόμη πιο ευχάριστους, τόσο που σε μια αυθόρμητη εκδήλωση παιδικότητας θέλεις να βγάλεις το κεφάλι σου έξω από το παράθυρο του αυτοκινήτου για να νιώσεις τον καθαρό αέρα. Μια μικρή προοικονομία της Άνοιξης στην καρδιά του χειμώνα που προκαλεί έντονο ενθουσιασμό, μεγαλύτερο κι από εκείνον του Μαΐου: ξέρεις ότι πολύ σύντομα θα τελειώσει και η επόμενη μέρα μάλλον θα είναι πολύ διαφορετική. Πως γίνεται λοιπόν να αφήσει κανείς τέτοιες μέρες να περάσουν ανεκμετάλλευτες; Ούτε καν οι σωροί του παλιού χιονιού στις άκρες του δρόμου δεν καταφέρνουν να επαναφέρουν σε τάξη αυτή τη χρονική ανακολουθία.

Βέβαια, όχι πως ο χειμώνας με την επιβλητική του αίγλη, τις βροχές, τα κρύα και τα μουντά του χρώματα στερείται ομορφιάς. Ωστόσο, αυτή η ολιγοήμερη παύση του, που μας βρίσκει στο δρόμο είναι καλοδεχούμενη σχεδόν οργανικά.

Κατά τ' άλλα, όπως αναμενόταν,

το λίγων ωρών ταξίδι συνεχιζόταν και συνεχιζόταν σε τοπία όμορφα. Μια, στ' αλήθεια, εντυπωσιακή ποικιλία φύσης: ο **υγροβιότοπος του Άγρα**, γεμάτος νεροπούλια και ήλιο, οι γυμνές ασημί λεύκες ανάμεσα στην αειθαλή μακεδονική γλωρίδα και οι υόπεδοι απέραντοι κάμποι. **Νομός Πέλλας** κι έπειτα «**Ο Νομός Φλώρινας σας καλωσορίζει**», με μια σκεβρωμένη γαλάζια πινακίδα και τη **Βεγορίτιδα**, μία από τις έξι λίμνες του νομού, με τον ωραίο της δρόμο, που την κυκλώνει σα περιδέραιο. Έπειτα το **Αμύνταιο** με τα αμπέλια, που βγάζουν τα νόστιμα και πασίγνωστα κρασιά του και η συμπαγής βουνίσια μάζα του **Βόρα**, του **Βαρούντα** και του **Βέρνου**, που οριοθετεί τον ορίζοντα με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Η γεωλογία διδάσκει πως στην ευρύτερη περιοχή της Φλώρινας ξαπλωνόταν ο πυθμένας μιας αρχέγονης θάλασσας, της **Τηθύος**, μέχρι περίπου 40-50 εκατομμύρια χρόνια πριν. Από την εποχή εκείνη ξεκίνησε μια περι-

◀ **Ο ποταμός Σακουλέβας. Στις όχθες του γεννήθηκε η πόλη.** ▼ **Μέσα στην αχλύ του χειμώνα...**

ΦΩΤ. ΝΤ. ΚΟΥΤΣΟΤΑΜΑΤΗ

οδος καθοριστικών γεωλογικών αλλαγών, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ορεινών όγκων. Πάνω σ' αυτούς τους πρωταρχικούς όγκους ακολούθησαν μεγάλες καθιζήσεις. Έτσι, οι λεκάνες Φλώρινας-Αμυνταίου δημιουργήθηκαν από παρόλληλα επιμήκη ρήγματα, στα οποία αναπτύχθηκε μια μεγάλη λίμνη. Αυτό βάσταξε πολλούς αιώνες και πέρασε από πολλά στάδια. Στα τελευταία 1 εκατομμύριο χρόνια η λίμνη στράγγιξε και έντονες γεωλογικές ανακατατάξεις, σε συνδυασμό με την επίδραση παγετώνων, οδήγησαν στη σημερινή μορφή της περιοχής.

Όλα τούτα τα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά του Νομού, οι υψομετρικές του διαφορές, τα βουνά και οι λίμνες του, έχουν ευλογήσει τη Φλώρινα με φυσικά κάλλη σπάνια αλλά κι ένα **ιδιαίτερο κλίμα**, με σαφή φθινόπωρα και ακόμη σαφέστερους χειμώνες. Λέγανε μάλιστα οι παλιοί, πως η Φλώρινα δεν έχει ανάγκη γιατρού, διότι εκεί ζουν μόνο δυνατοί οργανισμοί.

Στην πόλη της Φλώρινας φτάνουμε απομνημόνευτο. Συνήθως από την πρώτη βόλτα σ' ένα νέο μέρος δεν απομένουν παρά μονάχα συγκεκριμένες εικόνες. Όπως συμβαίνει όταν κάποιος φτιάχνει έναν ζωγραφικό πίνακα: οι πρώτες πινελιές δεν μπορούν να φανερώσουν ποιο θα είναι το θέμα. Απλά σου εξάπτουν την περιέργεια και παρακολουθείς τη δημιουργία του μέχρι το τέλος. Έτσι κι εμείς βάσαμε τις πρώτες πινελιές της Φλώρινας στο μυαλό μας, που όσο περνούσε η ώρα ο καμβάς μας γίνονταν όλο και πιο συγκεκριμένος.

Το ογκώδες **κτίριο του Διοικητηρίου** και η **νέα πλατεία**, είναι από τα πρώτα σημεία αναφοράς μας. Από εκεί ο κατηφορικός δρόμος μας οδηγεί στο κέντρο, την κε-

▲ Α. Γύψινη λεπτομέρεια από νεοκλασικό σπίτι στη Δημοτική Αγορά. ▲ Μπροστά από το εργαστήριο του Στερίκα Κούλη, στην οδό Ελευθερίας. Μια από τις πιο δραστήριες μορφές στην πολιτιστική κίνηση της Φλώρινας.

► Όμορφα συντηρημένα νεοκλασικά σπίτια στις όχθες του ποταμού. Ζωντανεύουν την αίγλη της παλιάς Φλώρινας.

ντρική πλατεία Γ. Μόδη και τον πεζόδρομο με τα καφέ. Αμάξια και άνθρωποι κινούνται σε κανονικούς ρυθμούς. Τα καφεενεία πάντα με τους τακτικούς τους πελάτες, διαβάζουν κάποια εφημερίδα ή παίζουν χαρτιά. Οι φοιτητές περπατάνε σε παρέες στα πεζοδρόμια κρατώντας τις σημειώσεις των μαθημάτων τους. Κίνηση έχουν και τα μικρά εμπορικά μαγαζιά. Οι άνθρωποι εδώ έχουν συνηθίσει στις πολύ χαμηλές θερμοκρασίες, έτσι σήμερα βγήκαν από τα σπίτια τους για να απομυζήσουν το φιλικό καιρό.

Όλα μοιάζουν πολύ απλά και καθημερινά, αν και αρ-

κετά πιο ανθρώπινα από ό,τι έχουμε συνηθίσει στις μεγαλουπόλεις. **Τίποτα δε σε κάνει να νιώθεις αποπνικτικά.** Βέβαια βρισκόμαστε σε μια επαρχιακή πόλη των **14.000** κατοίκων, ωστόσο δεν είναι μόνο αυτό. Είναι κυρίως το φυσικό της περιβάλλον. Στη Φλώρινα όταν σηκώνεις το βλέμμα σου από τους δρόμους και τα τοιμεντένια κτίρια αντικρίζεις κατάφυτους κάθετους βουνίσιους όγκους, τόσο κοντινούς, που τα δέντρα τους λες πως αγγίζουν τις στέγες των σπιτιών. Έτσι, η πόλη μοιάζει σαν να βρίσκεται σ' ένα **ξέφωτο στις υπώρειες μιας κυκλικής λοφοσειράς.**

Εκείνο, ωστόσο, που την κάνει τόσο ιδιαίτερη είναι πως η Φλώρινα δεν είναι ποτέ μονότονη στη θέασή της, όπως συμβαίνει σε άλλες πόλεις. Κι αυτό γιατί **δανείζεται τα χρώματα της φύσης** σε κάθε της εναλλαγή. Πρασινίζει την Άνοιξη, γλυκαίνει το Καλοκαίρι, κιτρινίζει το Φθινόπωρο, ασπρίζει και μουντάνει το Χειμώνα. Και όλα αυτά αντανακλώνται στο ασπικό τοπίο ξεκάθαρα, με δύναμη και σαφήνεια.

Στο σημείο που τελειώνει η κεντρική οδός **Μ. Αλεξάνδρου** ξεκινά η πεζοδρομημένη **Παύλου Μελά**, εκεί όπου χτυπά ο σφυγμός της διασχέδασης της Φλώρινας. Τα περισσότερα καφέ- μπαρ της πόλης είναι συγκεντρωμένα εδώ και οι πόρτες τους δε σταματούν ν' ανοιγοκλείνουν. Αν και καθημερινή, θαμώνες όλων των ηλικιών, ντόπιοι, επισκέπτες από γειτονικές περιοχές και φοιτητές, εμφανώς ευδιάθετοι, μοιράζονται ένα ξεστό ρόφημα.

Όσο κατευθυνόμαστε προς τον ποταμό **Σακουλέβα**, που κυλά στο μήκος της, πλησιάζουμε στην παλιά πόλη. Στις όχθες του γεννήθηκε ολόκληρος ο πολεοδομικός ιστός της Φλώρινας. Η οικονομική και κοινωνική ζωή του τόπου ποτίστηκε απ' τα νερά του. Εκεί λοιπόν, απεικονίζεται η ιστορία του τόπου και όλα

► Η ακριτική θέση της πόλης και οι έντονες μετακινήσεις πληθυσμών σημάδεψαν την αρχιτεκτονική του τόπου.

όσα έγιναν σε αυτή την πόλη: η δημιουργία ενός ιδιαίτερου πολιτισμού.

Ξεκινώντας από τον πρώτο πολεοδομικό χάρτη της πόλης (γαλλικό), μέχρι αυτόν που ισχύει σήμερα διαπιστώνουμε, ότι η μορφή που πήρε τελικά η πόλη, διαφέρει κατά πολύ από τη μορφή που είχε όταν απελευθερώθηκε (1912). Μετά την απελευθέρωση και την απομάκρυνση των **Τούρκων**, οι πλούσιοι **έμποροι**, που ήλθαν από το **Μοναστήρι** και οι **πρόσφυγες** αργότερα εγκαταστάθηκαν μακρύτερα από το ποτάμι. Αποτέλεσμα ήταν να μετατοπιστεί η ανάπτυξη και το κέντρο βάρους της πόλης σε άλλον δρόμο. Η περιοχή, λοιπόν, του ποταμιού άρχισε να παρακμάζει και τα παραδοσιακά κελύφη να ερημώνουν. Ωστόσο, αυτό το κομμάτι διατηρεί ακόμα την παραδοσιακή μορφή του, ενώ η υπόλοιπη πόλη αλλοιώθηκε σχεδόν ολοκληρωτικά, για να εναρμονιστεί με τις νέες λειτουργικές ανάγκες που προέκυψαν.

Όσο πλησιάζουμε προς το ποτάμι συναντάμε σκόρπια ανάμεσα στα νεόδμητα κτίρια όλο και περισσότερα παραδοσιακά, αντιπροσωπευτικά

δείγματα της αρχιτεκτονικής του παρελθόντος. Κάποια από αυτά τα έχουν εκμεταλλευτεί δημόσιοι φορείς, σύλλογοι και ορισμένοι εύποροι ιδιώτες και διατηρούνται πολύ καλά, όπως το κτίριο του **Δικαστικού Μεγάρου**, το **Δημαρχείο**, τα κτίρια των πρώην ξενοδοχείων **Πανελλήνιο** και **Διεθνές**, η **Εθνική Τράπεζα**, το **1^ο Δημοτικό σχολείο** και άλλα.

Δυστυχώς, όπως βλέπουμε να συμβαίνει σε όλη την Ελλάδα, πολλά σημαντικά κτίρια γερνάνε δίχως επιστροφή και παίρνουν μαζί τους πολύτιμα χνάρια του πολιτισμού και της ιστορίας μας. Ετούτα όμως, τα χαμηλά κτίρια που έχουν απομείνει ρημαγμένα ή αναστυλωμένα, αποκαλύπτουν, ακόμα και έτσι σκορπισμένα ανάμεσα στα σύγχρονα, τη σαγήνη της παλιάς Φλώρινας. Είναι σαν γυναίκες που πέρασαν τα χρόνια τους μα μπορείς να διακρίνεις πως κάποτε ήταν πολύ όμορφες.

Η αρχιτεκτονική στη Φλώρινα ακολούθησε την παράδοση δια μέσου των αιώνων από την εποχή του **Βυζαντίου** κι ακόμη παλαιότερα.

- ▲ Στις όχθες του ποταμού όλο βρίσκονται κρυμμένες μικρές λεπτομέρειες που σε καλούν να τις κοιτάς.
- Εκφραστική και ατμοσφαιρική σκηνογραφία με βαλκανική ομορφιά.

Επιβίωσε στη διάρκεια της **Τουρκοκρατίας**, ενώ δέχτηκε επιρροές από ρυθμούς **Ανατολής** και **Δύσης** μέχρι να εξελιχθεί στη σημερινή της μορφή.

Η ακριτική θέση της πόλης, στο βορειοδυτικό άκρο της Ελλάδας κοντά στα σύνορα με την **Π.Γ.Δ.Μ.** και την **Αλβανία**, και οι έντονες μετακινήσεις πληθυσμών σημάδεψαν την αρχιτεκτονική του τόπου. Επίσης, το γεγονός ότι η Φλώρινα ήταν πέρασμα και κόμβος σύνδεσης της Ελλάδας με την υπόλοιπη **Ευρώπη**, είχε ως αποτέλεσμα να φτάνουν στο νομό πολύ γρήγορα τα νέα ρεύματα της αρχιτεκτονικής της **Βόρειας Βαλκανικής** και **Δυτικής Ευρώπης**.

Σε γενικό επίπεδο συναντάμε στη Φλώρινα δύο τύπους παραδοσιακών σπιτιών: τα **μακεδονίτικα** και τα **εκλεκτικιστικά** σπίτια. Τα μακεδονίτικα ήταν φτιαγμένα από πέτρα και ξύλο. Τα κατοικούσαν αγάδες, μπέηδες και χριστιανοί προύχοντες. Είχαν εσωτερική αυλή με ψηλούς τοίχους και ασφαλισμένη εξώπορ-

τα, στρωμένη με κροκάλες από το Σακουλέβα. Το δοξάτο, τα χαγιάτια και τα σαχνισιά με τα συμμετρικά τους ανοίγματα είναι τα κύρια χαρακτηριστικά αυτών των σπιτιών που συναντάμε σε όλη τη Βαλκανική.

Τα εκλεκτικιστικά σπίτια χτίστηκαν κυρίως την περίοδο του μεσοπολέμου και συνδύαζαν αρχιτεκτονικά μοτίβα και δομικά στοιχεία διαφόρων εποχών και ρυθμών. Ήταν κατασκευασμένα από ψημένο συμπαγές τούβλο, πέτρα, ξύλο και σίδερο για τη γεφύρωση των ανοιγμάτων, ενώ καλύπτονταν με κεραμίδια γαλλικού τύπου. Κύρια χαρακτηριστικά τους είναι η συμμετρία και τα πολλά γύψινα διακοσμητικά στοιχεία.

Στις δεκαετίες του **'60-'70** και **'80-'90** τα κτίρια της πόλης ψήλωσαν πολύ. Στη θέση του «Μακεδονίτικου Αρχοντικού» και του «Εκλεκτικιστικού», κτίστηκαν πολυώροφες πολυκατοικίες. Πολλά από τα παλιά κτίστηκαν διατηρητέα και έτσι οι ιδιοκτήτες τους δεν μπόρεσαν

▲ Γύρω από το ποτάμι απεικονίζονται όλα όσα έγιναν σ' αυτή την πόλη: η γέννηση ενός πολιτισμού που διαμορφώθηκε μοναδικά μέσα από τις ταραχές του τόπου.

να τα δώσουν αντιπαροχή. Κάποιοι τα έφτιαξαν, ενώ άλλοι περιμένουν ακόμα να πέσουν. Μάλιστα, έχουν γίνει γνωστές οι προσπάθειες καταστροφής του διακόσμου των όψεων, της αλλοίωσης του ρυθμού και του εμπρησμού ακόμα, από τους ιδιοκτήτες τους, για να αποφύγουν το χαρακτηρισμό του σπιτιού τους ως διατηρητέου.

Οι πέντε στροφές του Σακουλέβα

Στις όχθες του ποταμού φτάσαμε λίγο πριν σκοτεινιάσει και σπ' αλήθεια δυσκολεύομαι να περιγράψω την αίσθηση αυτού του μέρους. Δέος είναι μάλλον η λέξη που ψάχνω. Όχι εκείνο που δημιουργείται στη θέα κάποιου μεγαλόπρεπου πράγματος, αλλά εκείνο που σε κατακλύζει όταν συναντάς κάτι που σε αγγίζει μονομιάς. Ακόμα και τα κτίρια, που ρήμαζαν μιλούσαν για τη φυσική μας πορεία. Ακόμα και οι πολυκατοικίες που αλλοίωναν το τοπίο κι έρχονταν σε αντίθεση με την προηγούμενη ζωή του μέρους, μιλούσαν για την πεζότητα του σύγχρονου ανθρώπου, που θεωρεί την πόρτα απλά

είσοδο, το κάγκελο προστατευτικό στοιχείο και το παράθυρο παραλληλόγραμμο άνοιγμα. Όλα ήταν σκηνογραφημένα με έναν μοναδικό τρόπο, **εκφραστικό, σχεδόν συγκινητικό**, όχι επειδή ήταν τέλεια αλλά επειδή ανάμεσά τους υπάρχουν όλα εκείνα τα σημάδια, που μας βυθίζουν σε σκέψεις για το ποιοι ήμασταν και είμαστε.

Δεν κατάλαβα πόση ώρα περπατούσα εκεί κοιτάζοντας τα ξεφτισμένα κτίρια με τα ξεθωριασμένα ζωηρά χρώματα, τις ιτιές που έγερναν στο ποτάμι, τα μελαγχολικά σύννεφα που κατέβαιναν από το βουνό. Δεν κατάλαβα γιατί όλο βρισκόταν κάποιο γραφικό στενό, κάποιο εγκαταλελειμμένο σπίτι με σπασμένα παράθυρα, που με καλούσε να κοιτάξω μέσα, χορηγισμένες αυλές, μικρές γωνιές και παλιά αμάξια, που μου τραβούσαν την προσοχή και καταπιανόμουν να τα παρατηρώ. Τα παρατημένα αντικείμενα στις αυλές με λίγη φαντασία έμπαιναν στη θέση τους και ζωντάνευε το μέρος από τους αλλοτινούς ανθρώπους του. Σαν να ματαιωνόταν ο χρόνος, όπως τον αντιλαμ-

βανόμουν συνήθως.

Κάποια στιγμή τα φανάρια του δρόμου άναψαν ένα πορτοκαλί χρώμα, ενώ κάθε λεπτό ο ουρανός άλλαζε προς το σκοτεινότερο, αντανακλούσε στα σύννεφα και στο ποτάμι, ώσπου μαύρισε εντελώς.

Στη Δημοτική Αγορά

Όπως έλεγα και νωρίτερα με τις Αλκυνόνιδες μέρες ποτέ δεν ξέρεις τι θα ξημερώσει η επόμενη μέρα. Η υγρασία στους δρόμους μαρτυρούσε πως έβρεχε από τα χαράματα και δεν είχε σταματήσει ακόμα. Ούτε σκόπευε δηλαδή. Χειμώνας και πάλι, με το σταχτί, το καφετί, το μουσκεμένο χρώμα του. Δεν πείραζε όμως. Η βροχή δεν είναι παρά μια δικαιολογία για όσους δε θέλουν να βγουν έξω, γιατί κατά τ' άλλα δεν εμποδίζει σε τίποτα.

Κατηφορίζουμε λοιπόν και πάλι προς το κέντρο. Στο δρόμο παίρνει το αυτί μου την ντοπιολαλιά, από τους μεγαλύτερους ανθρώπους. Δύσκολο να την καταλάβεις. Είναι ένα κράμα από βαλκανικές γλώσσες, λατινικά, ελληνικά και τούρκικα. Στην επίσημη ελληνική ορολογία η τοπική σλαβική γλώσσα της Φλώρινας ονο-

μάζεται «**σλαβικό γλωσσικό ιδίωμα**». Πολλοί όμως από τον ντόπιο πληθυσμό, που τη μιλούν τη λένε «νάσενσκι μακεντονσκι ιάζικ», που σημαίνει «δική μας μακεδονική γλώσσα».

Πίσω από την Εθνική Τράπεζα λειτουργεί η **Δημοτική Αγορά, «το παζάρι»**. Και εδώ χαμηλά νεοκλασικά κτίρια καλλωπίζουν το δρόμο. Τετάρτη σήμερα και η ποικιλία των προϊόντων είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα. Είναι η μέρα που έρχονται οι γυναίκες, τοπικοί παραγωγοί, με τα γνήσια προϊόντα της φλωρινιώτικης γης. Κάποιες φορούν τις παραδοσιακές ενδυμασίες τους από τη **Σκοπιά**, τον **Πολυπόταμο** και την **Υδρούσα**. Τα πιο φημισμένα προϊόντα, που αγοράζει κανείς στην Αγορά είναι οι γνωστές **πιπεριές Φλωρίνης**, οι καντερές τσούσκες, τα **φασόλια**, τσάι του βουνού, μήλα και άλλα αγαθά ανάλογα με την εποχή. Δίπλα στη Αγορά, στον 1^ο όροφο πάνω από το Κ.Α.Π.Η., λειτουργεί ο συνεταιρισμός γυναικών «**Η Πελαγονία**», που αναπαράγει και πουλά παραδοσιακές φορεσιές, όμορφες μαντίλες και υφαντά.

Στο πρώτο στενό πίσω από την αγορά βρίσκεται το **τσιπουράδικο του Νάσου**. Δίπλα ακριβώς από το μαγαζί με τα εγχώρια όσπρια

▼ Για τσίπουρα και βαρύ ρεμπέτικο στου Νάσου.

του **Κωνσταντίνου Χρυσοχοϊδη**, που μυστικές πηγές μου φανέρωσαν πως έχει τα καλύτερα στην περιοχή. Κάνει αυτή τη δουλειά 55 χρόνια τώρα και μου έδειξε πώς ξεχωρίζει το καλό φασόλι. Αν δεν ξέρει αυτός το μυστικό, που περνάει όλη του τη μέρα ανάμεσα σε τόνους από όσπρια ποιος ξέρει, σκέφτομαι. Λέει λοιπόν, πως αν βάλεις το χέρι σου μέσα στο σακί κι αυτό γλιστρήσει πιο εύκολα απ' ό,τι σε κάποιο άλλο τότε είναι το καλύτερο. Το πείραμα που κάναμε, επιβεβαίωσε τη διαφορά ανάμεσα στα διαφόρων ειδών φασόλια.

Έλεγα λοιπόν, για το τσιπουράδικο του Νάσου, που μου έκανε ζωηρή εντύπωση. Ένα αυθεντικό τσιπουράδικο. Σερβίρει μονάχα ξεροσφύρι, αν θέλεις να τσιμπήσεις κάτι πρέπει να μεριμνήσεις ο ίδιος. Στους δύο μικρούς χώρους του κάθονται άντρες με κόκκινα πρόσωπα και ακούν βαριά ρεμπέτικα τραγούδια. Δε θα με εξέπληττε αν κάποιος από αυτούς βρισκόταν εκεί αποβραδís. Ακόμη κι αν κάθονται σε διαφορετικά τραπέζια όλοι μιλούν μεταξύ τους, πίνουν σαν μια παρέα. Αυτή την εξωστρεφή

αίσθηση μου έδωσαν.

Εκείνο όμως που έχει το περισσότερο ενδιαφέρον στο τσιπουράδικο του Νάσου είναι πως τους τοίχους του κοσμούν ζωγραφίες του **Μανώλη Πολυμέρη**, που είναι θαμώνας του μαγαζιού. Σκούρες γυναικείες μορφές, με ένταση και επιβλητικότητα. Οι μεγάλες τζαμαρίες αφήνουν το χαμηλό φως της μέρας να τις φωτίσει.

Ένα ξακουστό ουζερί της Φλώρινας, που μάλλον δε χρειάζεται και πολλές συστάσεις, είναι το **Διεθνές**. Αυτό το κτίριο συγκίνησε το γνωστό σκηνοθέτη, **Θόδωρο Αγγελόπουλο**, που χρησιμοποίησε το εσωτερικό και εξωτερικό χώρο του για τα γυρίσματα σκηνών διαφόρων ταινιών του. Προς τα εκεί τραβήξαμε λοιπόν, στην οδό **Μεγάλου Αλεξάνδρου**.

Το Διεθνές ήταν ξενοδοχείο και χτίστηκε το 1924 για να καλύψει τις ανάγκες των διαρκώς αυξανόμενων παραθεριστών, όταν πλέον η Φλώρινα άρχισε να γίνεται καλοκαιρινό ορεινό θέρετρο. Στις δεκαετίες του '70 και του '80 πολλοί συνταξιούχοι ομογενείς από τον Καναδά και την Αυστραλία, περνούσαν σ' αυτό φθιγγά

▼ Το ουζερί «Διεθνές» έχει να διηγηθεί πολλές ιστορίες. Τα τραπέζια του πρωταγωνιστούσαν στις ταινίες του Θόδωρου Αγγελόπουλου.

▲ Η Φλώρινα είναι το μοναδικό κέντρο της κηροπλαστικής των πλεκτών κεριών στην Ελλάδα, μιας τέχνης παραγκωνισμένης από τη βιομηχανική παραγωγή και τη χρήση φθηνότερων υλικών αντί του αγνού μελισσοκερίου.

και ήσυχια τα καλοκαίρια τους. Το «Διεθνές» έκλεισε οριστικά το 1990 γιατί ήταν ασύμφορο. Έκτοτε, κρίθηκε διατηρητέο και σήμερα στεγάζεται σ' αυτό η αξιόλογη **Λέσχη Πολιτισμού Φλώρινας**, που φιλοξενεί ένα μικρό **Λαογραφικό Μουσείο** και διάφορες καλλιτεχνικές δραστηριότητες, όπως ετούτη την περίοδο, μια ενδιαφέρουσα έκθεση φωτογραφίας.

Το Διεθνές είχε ένα καφενείο που λειτουργεί ακόμα. Τα ψηλά ταβάνια, το ασπρόμαυρο μωσαϊκό, η παλιά σύμπα και τα μαρμάρινα τραπεζάκια, απομεινάρια στο χρόνο. Μόνο μια τηλεόραση, παράταιρο στοιχείο, προστέθηκε στον όμορφο αυτό χώρο.

Πέρασε η ώρα μέσα στην πόλη. Κουραστήκαμε κι εκείνο που τραβούσε η όρεξή μας ήταν ένα ωραίο γεύμα. Στους «**Δεοβήσιδες**» δίπλα στο ποτάμι, φάγαμε ωραία ψητά της ώρας και φρέσκα λαχανικά, υπό τους ήχους έντεχνης ελληνικής μουσικής. Αλλά και στο παραδοσιακό εστιατόριο «**Άλλη Όχθη**» βρήκαμε ελληνική κουζίνα με νόστιμα πιάτα μαγειρευτά.

Η βροχή μόλις σταμάτησε να πέφτει και αποφασίσαμε να πάρουμε το αμάξι για μια βόλτα στην εξοχή.

Διαδρομή προς Βίγλα

Το χιονοδρομικό κέντρο της **Βίγλας** απέχει μόλις **19 χλμ.** από την πρωτεύουσα του νομού. Με κατεύθυνση προς τα δυτικά ακολουθούμε τις πινακίδες για **Πρέσπες**. Ο δρόμος από κάποιο σημείο κι έπειτα αρχίζει να στριφογυρίζει στις γυμνές πλαγιές από οξιές και βελανιδιές. Το χιόνι που είχε καθίσει στη βάση του βουνού κάνει τα ψηλά γκρίζα δέντρα να μοιάζουν με χαρακιές πάνω σ' έναν βράχο. Ωραία οφθαλμαπάτη! Τα σύννεφα προχωρούν νωχελικά μπροστά στα βουνά, κάποτε τα κρύβουν εντελώς. Την άλλη στιγμή κάποιος διαφορετικός σχηματισμός

τους δίνει αλλιώςιακή όψη. Τα ψυχρά χρώματα της φύσης ξεσταίνουν λίγο οι υγρές πορτοκαλί φτέρες, που φαίνονται στα χαμηλά. Κι έτσι κύλησε η διαδρομή μέχρι τα 1.600 μέτρα, άλλοτε με ομίχλη, άλλοτε με τον ήλιο να ξεφεύγει λίγο, όπου τα σύννεφα δεν ήταν τόσο πηχτά. Σίγουρα πολύ όμορφες οι εικόνες.

Στο **καταφύγιο** του χιονοδρομικού κέντρου ήπιαμε ένα φλιτζάνι καφέ, με αναμμένο το τζάκι, θέα στις πίστες και ζεστή ατμόσφαιρα. Κάποια στιγμή η μαγειρίτσα ανάδεδε μια μεγάλη καταστροφή με φασολάδα, που ξεστεινόταν στη σύμπα και σκόρπισε ωραίες μυρωδιές. Το υψόμετρο μας άνοιξε την όρεξη και το νοστιμότατο πιάτο φασολάδα ήταν ό,τι έπρεπε.

Η εικαστική Φλώρινα

Τον λαογράφο **Λάζαρο Μέλλιο** τον συνάντησα στο καφενείο **Καχομάνη**, απέναντι από την πλατεία, όπου συχνάζει, κατά το σούρουπο. Εκείνη την ώρα μια διακοπή ρεύματος είχε αφήσει όλα τα μαγαζιά και τους δρόμους στο σκοτάδι. Το ίδιο και τους θαμώνες του καφενείου. Πολλοί βγήκαν έξω για να δουν τι γίνεται, σύντομα όμως ξαναπαίνανε μέσα γιατί έβρεχε. Καλύτερα στο σκοτάδι παρά βρεγμένοι, έτσι κι αλλιώς δεν υπήρχαν να πολλά πράγματα, που θα μπορούσαν να γίνουν. Μετά λοιπόν από τη γενική αναστάτωση αποδεχτήκαμε μοιρολατρικά την έλλειψη της ορατότητας, που μάλλον επηρέασε θετικά την κουβέντα μας.

Ο Λάζαρος Μέλλιος μου είπε για την παράδοση που έχει η Φλώρινα στην **κηροπλεκτική**, μια τέχνη από τις λιγότερο διαδεδομένες στον ελληνικό χώρο. Οι καταβολές της είναι δύσκο-

▲ Το Αρχαιολογικό Μουσείο. Ο σημαντικότερος οργανωμένος χώρος ενημέρωσης για την ιστορική πορεία της περιοχής, από την πρώιμη αρχαιότητα ως και τα βυζαντινά χρόνια.

λο να εντοπιστούν χρονικά. Τις γυναίκες που κρατούσαν τα περίτεχνα κεριά στην εκκλησία σε πένθος και γιορτή. Τους **παραθεριστές**, το εύκρατο κλίμα και τα νόστιμα προϊόντα της γης τους· «οι γέροι λέγανε πως έχουν τέτοια γεύση επειδή το υπέδαφος έχει κάρβουνο». Κάποια στιγμή σχολίασε με πικρία τους δρόμους στα σύνορα της χώρας μας.

Όπως μου είπε ο κ. Λάζαρος, αλλά το μαρτυρούν εκτός των άλλων και τα 30 και πλέον υπαίθρια γλυπτά από Φλωρινιώτες γλύπτες, είναι πως στη Φλώρινα ο κόσμος αγκαλιάζει τις τέχνες. *«Αίγιοι είναι εκείνοι που αν τραβήξουν μια γραμμή δεν είναι ευθεία. Ο κόσμος στη Φλώρινα έχει μια ευαισθησία. Ενδιαφέρονται για το τραγούδι, το χορό, τον κινηματογράφο, τις τέχνες. Όποτε ερχόταν κάποιο θέατρο στη Φλώρινα πάντα γέμιζε. Και πάντα συνέβαιναν εκθέσεις ζωγραφικής, γλυπτικής, λογοτεχνικές βραδιές»*, τονίζει με περηφάνεια.

Η εικαστική Φλώρινα

Από νωρίς είχε επισημανθεί και από τις μη τοπικές εφημερίδες, η ενεργός και μαζική συμμετοχή του λαού της Φλώρινας στις πολιτιστικές εκδηλώσεις. Ακόμη ιδιαίτερα αυξημένη είναι η συμμετοχή των πολιτών στους συλλόγους με πολιτιστικό αντικείμενο. Ο **Φ.Σ.Φ. «ο Αγριοστοιτέλης»** είναι ο μεγαλύτερος σύλλογος από

την άποψη συμμετοχής του κοινού στη νεότερη ιστορία της πόλης. Θεωρείται ο φορέας της γένεσης του φαινομένου των εικαστικών δημιουργών και σημαντικός παράγοντας της ανέλιξης πολλών από αυτούς. Σπάνια βρούκεται κάτοικος της πόλης που να μην ήταν σε κάποια στιγμή της ζωής του μέλος κάποιου πολιτιστικού συλλόγου της Φλώρινας.

Ακόμη τα **καλλιτεχνικά εργαστήρια** τα οποία άρχισαν να δημιουργούνται τη δεκαετία του '50 για να φτάσουν σ' ένα σημαντικό αριθμό και ποιότητα αργότερα, λειτούργησαν ως πολύτιμοι για την εποχή χώροι, όπου καλλιιεργήθηκε ένα πνεύμα με ποιοτικές αξιώσεις όσον αφορά στα εικαστικά και στα γενικότερα πολιτιστικά προβλήματα των κατοίκων.

Τι είναι όμως εκείνο που δημιούργησε την πλειάδα των εικαστικών δημιουργών σ' αυτόν τον τόπο; Πολλοί καλλιτέχνες και φιλότεχνοι της Φλώρινας θεωρούν ως κύριο στοιχείο το φυσικό περιβάλλον. Αυτό, σε συνδυασμό με τις ιστορικό-κοινωνικές συνθήκες, θεμελίωσαν την πολύ ενδιαφέρουσα εικαστική κίνηση στο νομό της Φλώρινας με κύριους εκφραστές της τους **Νικόλαο Δογούλη, Στερίκα Κούλη και Δημήτρη Καλαμάρα**.

Η «Στέγη Φιλοτέχνων Φλώρινας»

Η έντονη παρουσία των καλλιτεχνών μέσα

στην πόλη είχε ως αποτέλεσμα το σχηματισμό μιας ισχυρής ομάδας πολιτών που προχώρησαν σε μια ενέργεια καθοριστική για τα χρονικά του τόπου: τη συσπείρωσή τους σε ένα πολιτιστικό φορέα με αποκλειστικό αντικείμενο τον εικαστικό λόγο. Ίδρυσαν το σύλλογο «**Στέγη Φιλοτέχνων Φλώρινας**» και στόχευσαν στην προσπάθεια για τη βελτίωση της αισθητικής παιδείας των κατοίκων του τόπου.

Παρόλο που οι πρωτεργάτες της κίνησης αυτής ήταν οι ίδιοι οι καλλιτέχνες, εύκολα πλαισιώθηκε από διακόσια και πλέον ευαισθητοποιημένα άτομα της πόλης. Η συλλογική αυτή αντιμετώπιση του εικαστικού δημιουργήματος είχε ως αποτέλεσμα την μακρόπνοη και προγραμματισμένη πλέον οργάνωση των εικαστικών δραστηριοτήτων, με στόχο πάντα την πνευματική καλλιέργεια του κοινού.

Στο Αρχαιολογικό Μουσείο και την Ελληνιστική Πόλη

Το Αρχαιολογικό Μουσείο βρίσκεται στην περιοχή του Σιδηροδρομικού Σταθμού της πόλης. Οργανωμένο σύμφωνα με τις πλέον σύγχρονες μουσειολογικές αντιλήψεις αποτελεί το σημαντικότερο οργανωμένο χώρο ενημέρωσης για την ιστορική πορεία της περιοχής, από την πρώιμη αρχαιότητα ως και τα βυζαντινά χρόνια. Έτσι αποφασίσαμε να κλείσουμε την επίσκεψή μας στη Φλώρινα, επιστρέφοντας στην πιο πρώιμη κατοίκησή της.

Αρχικά στην έκθεση του ισογείου είδαμε τρεις βασικές ενότητες. Στην πρώτη που αναπτύσσεται στην αίθουσα αριστερά της εισόδου ενημερωθήκαμε για τη γεωμορφολογία και ιστορία της περιοχής που καλύπτει σήμερα ο νομός Φλώρινας, από την εποχή της εμφάνισης των πρώτων αρχαιολογικών λειψάνων (5.800 π.Χ.) περίπου ως το τέλος της ρωμαϊκής περιόδου, καθώς και για την έως σήμερα αρχαιολογική έρευνα. Κύριο ουστόσο, θέμα της ενότητας αυτής είναι οι δραστηριότητες του ανθρώπου στην προϊστορική εποχή, με την παρουσίαση ανασκαφικών ευρημάτων και εποπτικού υλικού από τον προϊστορικό οικισμό του Αρμενοχωρίου.

Στις δύο γειτονικές αίθουσες εκτίθενται αντιπροσωπευτικά δείγματα γλυπτικής, κυρίως των ρωμαϊκών χρόνων, από διάφορες περιοχές του νομού: ανάγλυφες επιτύμβιες και αναθηματικές στήλες με ποικίλα θέματα, ανάγλυφα έργα

► **Στην ελληνιστική πόλη της Φλώρινας.**
Σε όλα σχεδόν τα σπίτια υπήρχαν αποθήκες με μεγάλα πήλινα πιθάρια, όπου οι κάτοικοι αποθήκευαν τα είδη διατροφής τους.

και επιγραφές στο σύνολό τους ελληνικές, που προσφέρουν πλήθος στοιχείων για ονόματα ανθρώπων και πόλεων, θρησκευτικές αντιλήψεις, κοινωνικές συνθήκες και πολιτικές καταστάσεις. Στην τέταρτη αίθουσα του Μουσείου εκτίθεται το εντυπωσιακό ψηφιδωτό που διακοσμούσε το δάπεδο κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων από τις Κάτω Κλεινές, που αποκολλήθηκε από τη θέση του και συντηρήθηκε.

Τέλος, στον πρώτο όροφο του Μουσείου είναι εκτεθειμένα ευρήματα των ελληνιστικών χρόνων και της βυζαντινής εποχής. Τα ευρήματα της ελληνιστικής εποχής προέρχονται από τις ανασκαφές αρχαιολογικών χώρων στις Πέτρες Αμυνταίου και στο λόφο του Αγίου Παντελεήμονα στη Φλώρινα.

Η ελληνιστική πόλη της Φλώρινας

Στο νότιο τμήμα της Φλώρινας ο Λόφος του Αγίου Παντελεήμονα δεσπόζει πάνω από την πόλη. Στη βόρεια πλαγιά του, όπου σήμερα είναι κτισμένο το πρώην ξενοδοχείο Ξενία και το εκκλησάκι του Αγίου Παντελεήμονα, που έδωσε και την ονομασία στο λόφο, αποκαλύφθηκε το 1930-1934 τμήμα πόλης των ελληνιστικών χρόνων, τα λείψανα της οποίας καλύφθηκαν στη δεκαετία 1950- 60.

Η ανασκαφική έρευνα των τελευταίων χρόνων αποκάλυψε ένα τμήμα της ίδιας πόλης. Το επισκεφτήκαμε απολαμβάνοντας μαζί και την πανοραμική θέα που είχαν οι πρόγονοί μας στον απέραντο κάμπο της Φλώρινας.

Η πόλη είναι κτισμένη με κανονικά οικοδομικά τετράγωνα, πάνω στα άνθηρα του λόφου που χωρίζονται με στενούς δρόμους, με προσανατολισμό Ανατολικό- Δυτικό. Σε μια έκταση οχτώ περίπου στρεμμάτων έχουν αποκαλυφθεί τα **οικιστικά λείψανα τεσσάρων οικοδομικών τετραγώνων**, τα οποία χωρίζονται από τρεις κάθετους δρόμους, πλάτους τριών περίπου μέτρων. Καθένα από αυτά περιλαμβάνει τέσσερα- πέντε σπίτια, με λίθινα θεμέλια και ανωδομή από πλιθιά και τοίχους συχνά επιχρισμένους από λευκό κονίαμα, ενώ τα δάπεδά τους ήταν συνήθως χωμάτινα και σπανιότερα στρωμένα με φυσικές ψηφίδες ή κομμάτια κεραμιδιών.

Στους στεγασμένους χώρους των σπιτιών αποκαλύφθηκαν εστίες παρασκευής της τροφής, ενώ κάποιοι από τους χώρους αυτούς χρησιμοποιούνταν ως εργαστήρια κατασκευής ειδών κεραμικής ή σιδερένιων εργαλείων, όπως πιστοποιούν οι κλίβανοι που βρέθηκαν.

Τα συμπεράσματα των πρωτοπόρων της έρευνας στην περιοχή επιβεβαίωσαν και εμπλούτισαν οι ανασκαφικές εργασίες της **ΙΖ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων** στη δεκαετία του '80. Πρόκειται για πόλη, η οποία ιδρύθηκε στα χρόνια του **Φιλίππου του Β'**, με αδιάλειπτη κατοίκηση κατά τους **3^ο-1^ο αιώνες π.Χ.** Η πόλη αυτή με τον καθαρά αγροτικό χαρακτήρα **καταστράφηκε από φωτιά** στο δεύτερο μισό του **2^{ου} αιώνα π.Χ.** όπως αποδεικνύει το πλήθος των καμένων πλιθιών στο στρώμα

καταστροφής.

Στην πλούσια οικοσκευή των σπιτιών της πόλης αποτυπώνεται το σύνολο των οικονομικών, κοινωνικών και λατρευτικών δραστηριοτήτων των κατοίκων της. Έτσι, το πλήθος των αποθηκευτικών αγγείων, των σιδερένιων γεωργικών εργαλείων αλλά και των υφαντικών βαρών, σε συνδυασμό με τις μεγάλες ποσότητες καμένων σπόρων σιτηρών, μαρτυρούν τη συστηματική ενασχόληση των κατοίκων με τη **γεωργο-κτηνοτροφία**.

Εκτεταμένες ήταν και οι **εμπορικές τους συναλλαγές** με διάφορες περιοχές του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Αυτό αποδεικνύουν πλήθος ενοφράγιστων λαβών αμφορέων και η κυκλοφορία νομισμάτων στην πόλη από τη **Θάσο, τη Ρόδο, την Πέλλα** κ.α. τα αγγεία με ανάγλυφη διακόσμηση μυθολογικών παραστάσεων και τα

▼ Μέσα στην πόλη ή από το λόφο του Αγίου Παντελεήμονα το βλέμμα ξεπερνά τα σύνορα της χώρας μας

πήλινα ειδώλια μορφών του ελληνικού πανθέου πιστοποιούν τις λατρευτικές προτιμήσεις των κατοίκων.

Η τελευταία μέρα ενός ταξιδιού, η μέρα της αναχώρησης πάντα είναι λίγο άχαρη: η κούραση των ημερών, το άδειασμα του δωματίου, το φτιάξιμο της βαλίτσας οι τελευταίες εκκρεμότητες, που πρέπει να τακτοποιηθούν. Μέσα σ' αυτή τη γρήγορη μέρα μια εικόνα μου έμεινε στο νου. Είναι το τελευταίο πράγμα, που θυμάμαι από τη Φλώρινα. Έβρεχε, τα σύννεφα βρισκόνταν και πάλι μέσα στην πόλη, κι εγώ κατηφόριζα το δρόμο. Αφίνα πίσω μου την **Κεντρική Βιβλιοθήκη**, έχοντας πλέον τακτοποιήσει και την τελευταία μου δουλειά. Καθώς περπατούσα άκουσα τους ήχους ενός καλοπαιγμένου βιολιού. Ήξερα πως μαζί με τη Βιβλιοθήκη στεγάζεται και το **Ωδείο** της πόλης, όμως μου έκανε εντύπωση το παίξιμό του, ήταν ένα γνωστό κλασικό κομμάτι, που απαιτούσε γρήγορες δοξαριές. Γύρισα λοιπόν το κεφάλι μου και είδα έναν νεαρό να στέκεται στο παράθυρο του ωραίου κτιρίου, να παίζει το βιολί του κοιτώντας το βουνό, τα σύννεφα και τους δρόμους.

Επίλογος

Ξεκινώντας την εξιστόρηση του ταξιδιού έλεγα πως όταν έχουν ξεθυμάνει οι λεπτομέρειες από έναν τόπο, μένει μια και μόνη αίσθηση. Τώρα με κυριεύουν ακόμα πολλές εικόνες από τη Φλώρινα: η φύση της με την έντονη βίωση του χειμώνα, τα χαμηλά της σύννεφα, τα μελαγχολικά της κτίρια, η βοή του Σακουλέβα, που τη διατρέχει στο μήκος της αλλά και η ιστορία της ως τόπου βαλκανικής όσμωσης πολιτισμών. Όλα τούτα τα στοιχεία συνταιριαγμένα φτιάχνουν μια πραγματικότητα ξεχωριστή, ενεργειακά φορτισμένη: φυσικό ντεκόρ στο σινεμά του Θόδωρου Αγγελόπουλου. Λοιπόν, ακόμη κι αν δεν ξέρω τι θα μείνει με τον καιρό από τη Φλώρινα, είμαι σίγουρη για το εξής πράγμα: πως η Φλώρινα είναι εκφραστική, είναι ατμοσφαιρική, εμπνέει και σε αγγίζει με μοναδικό τρόπο. Με όλο το βάρος που ενέχουν αυτές οι λέξεις.

Ευχαριστώ ιδιαίτερα τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Φλώρινας για τη φιλοξενία μας στο ωραιότατο ξενοδοχείο «**Φαίδων Palace**» και συγκεκριμένα την κα. **Πιτόσκα** και κα. **Κώττα** και τους συνεργάτες τους για την πολύτιμη βοήθειά τους. Ακόμη τον κ. **Σουέρεφ** του Αρχαι-

ολογικού Μουσείου και την κα. **Ρήνα Μηλώση** του Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον κ. **Λάζαρο Μέλλιο**, πού με την ανιδιοτελή προσφορά του έσωσε μέσα στα βιβλία του τη λαογραφία της περιοχής.

Χρήσιμες πληροφορίες

Νομ. Αυτ. Φλώρινας 23850 46090
Δήμος Φλώρινας 23850 22620
Διεύθυνση Τουρισμού 23850 46050-1
Φ.Σ.Φ. «Ο Αριστοτέλης» 23850 22754
Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης 23850 29444
Λέσχη Πολιτισμού 23850 22277
Σταθμός Υπερ. λεωφορείων 23850 22430
ΟΣΕ Φλώρινας 23850 22404
ΤΑΧΙ Φλώρινας 23850 22800, 23100, 22700

Ξενοδοχεία

Φαίδων 23850 44800
Αντιγόνη 23850 23491
Λύγκος 23850 28322
Ελληνίς 23850 22671-2
Φιλίππειον 23850 23346
Φιλαρέτη 23850 23587

Βιβλιογραφία

- ♦ Λαζάρου Αναστ. Μέλλιο, Φλώρινα απ' τα πολλά της, Φλώρινα 2003
- ♦ Τάκης Μπέσας, Η εικαστική Φλώρινα (1941-1976), Δημ. Βιβλιοθήκη Φλώρινας 1993
- ♦ Παύλος Κούφης, Λαογραφικά Φλώρινας-Καστοριάς, Αθήνα
- ♦ Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Φλώρινας, «Παραδοσιακή Φλώρινα, Η αρχιτεκτονική μας κλη-

